

Sadurska Anna, *Ozdobne schody wodne z wykopalisk Ekspedycji UAM w Novae, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1995, t. 7, s. 227–234.*

<https://doi.org/10.14746/bp.1995.7.16>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54212>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

OZDOBNIE SCHODY WODNE Z WYKOPALISK EKSPEDYCJI UAM W NOVAE

ANNA SADURSKA

ABSTRACT. Sadurska Anna, *Ozdobne schody wodne z wykopalisk Ekspedycji UAM w Novae* (Decorative water stairs from the excavation of the Adam Mickiewicz University Expedition at Novae). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, VII, Adam Mickiewicz University Press, Poznań 1995, pp. 227-233, 3 Figs. ISBN 83-232-0617-1. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The author publishes information on the sculpture at Novae (Figs 1-3) which she identifies as water stairs erected for the water intake in fountains.

Anna Sadurska, Uniwersytet Warszawski, Instytut Archeologii (University of Warsaw, Institute of Archaeology), ul. Krakowskie Przedmieście 1, 00-047 Warszawa, Poland.

Ekspedycja Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza pod kierunkiem prof. dra Stefana Parnickiego-Pudelko odkryła w 1982 r. w Novae kamienną rzeźbę, której opracowanie zostało mi uprzejmie powierzone.

Rzeźba (nr inw. P 39/82 k) zachowała się w stanie fragmentarycznym, a mianowicie brakuje jej górnej części. Wykonana jest w białym lokalnym kamieniu. Wymiary zachowanego fragmentu wynoszą: wys. 0,835 m, szer. 0,435 m, głęb. 0,61 m (ryc. 1, 3).

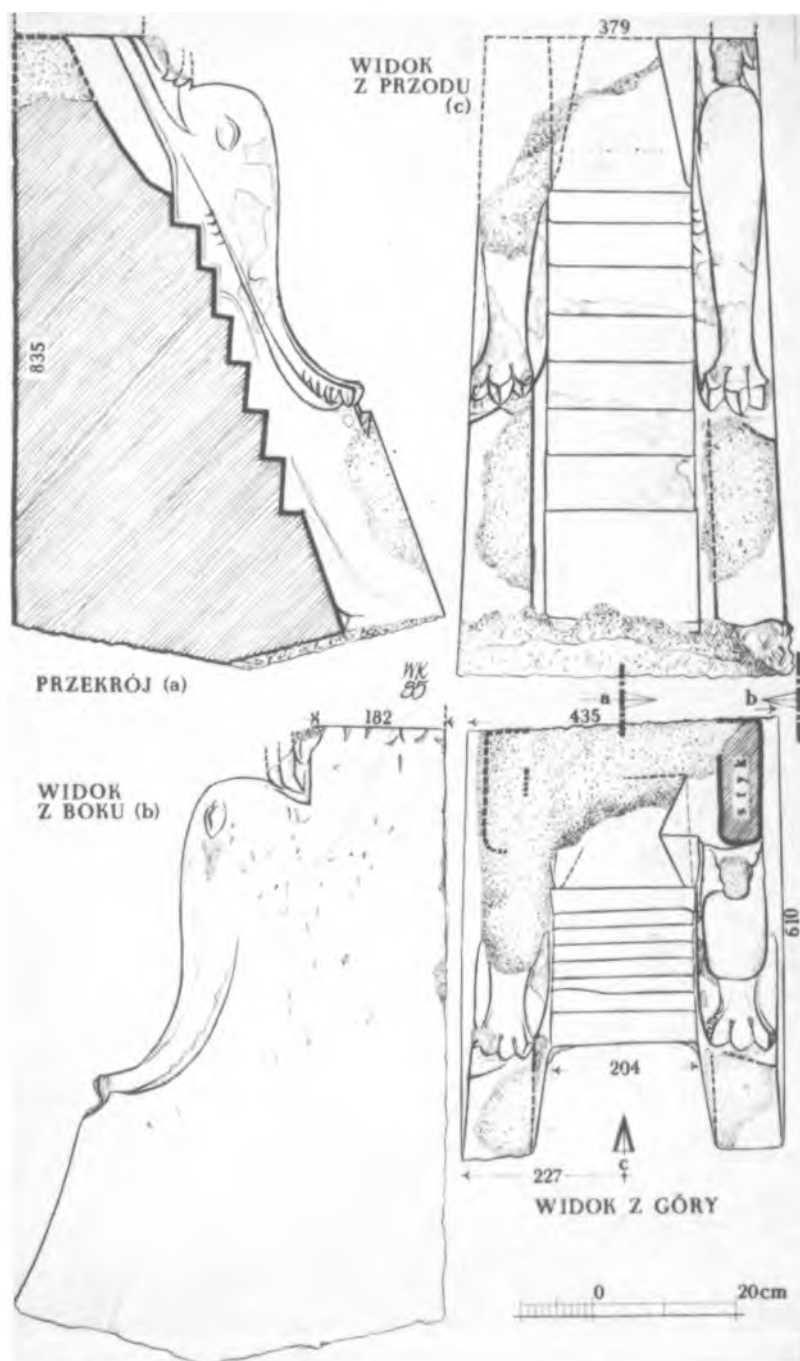
Na pierwszy rzut oka fragment przypomina dolną część starożytnego tronu lub fotela o pełnych bokach. Obie boczne ścianki ozdobione są od frontu schematycznymi łapami ptasimi. Między tymi ściankami znajdują się schodki złożone z siedmiu stopni. Łapy i schodki wznoszą się na wysokiej bazie (ok. 0,30 m). Nad siódmym schodkiem na zachowanym fragmencie tylnej ścianki, po prawej stronie, wyrzeźbiony jest odwrócony stożek. Na pewno podobny znajdował się po lewej stronie, która uległa większemu zniszczeniu. Boki oraz baza opracowane są bardzo pobieżnie i należy przypuszczać, że nie były przeznaczone do oglądania (ryc. 2). Powierzchnia górna była opracowana jako styczna z horyzontalnym elementem wieńczącym (ryc. 3c).

Ryc. 1. Schody wodne znalezione pod bazyliką w Novae. Nr inv. P 39/82 k.
Fot. S. Parnicki-Pudółko

Ryc. 2. Schody wodne (por. ryc. 1), widok z boku. Fot. S. Parnicki-Pudelko

Ryc. 3. Schody wodne (por. ryc. 1). Rys. W. Klinger

Dla interpretacji zabytku szczególnie ważne jest miejsce jego znalezienia. Według odręcznej notatki prof. Parnickiego-Pudełko rzeźba znajdowała się w kwadracie XVII 243, poniżej posadzki bazyliki chrześcijańskiej, w gruzowisku wypełniającym jamę. Miejsce to można też określić jako jamę pod środkiem głównej nawy, na osi absydy¹.

Jest więc rzeczą pewną, że omawiana rzeźba wraz z gruzem posłużyła do wypełnienia tej jamy przy niwelowaniu terenu pod budowę kościoła. Bryła kamienna tak dużych rozmiarów, a więc odpowiednio ciężka, nie była zapewne transportowana z daleka. Z całą też pewnością w okresie wznoszenia bazyliki nie pełniła już swojej właściwej funkcji dekoracyjnej oraz użytkowej. Jak z tego wynika, stanowiła ona element jakiejś budowli sąsiadującej z placem budowy bazyliki, która to budowla w owym czasie znajdowała się już w ruinie albo w przebudowie.

W najbliższym sąsiedztwie bazyliki znajduje się kompleks pomieszczeń ciągnących się wzdłuż zachodniego boku placu należącego do principium twierdzy legionowej Novae (forum). Kompleks ten jest odsłonięty tylko częściowo i jego pełna interpretacja ani nie jest obecnie możliwa, ani też nie należy do autorki niniejszych rozważań. Wiadomo jednak, na podstawie dotychczasowych badań, że na ten kompleks składają się liczne pomieszczenia o różnym charakterze, które częściowo przylegają do zachodniej ściany późniejszego portyku kolumnowego, a częściowo się nań nakładają². Wszystkie one ulegały wielokrotnej przebudowie i nie będziemy na tym miejscu omawiać ich skomplikowanej, niepełnie jeszcze wyjaśnionej chronologii. Do kompleksu tych zabudowań odstawianych przez ekspedycję UAM należy też niewątpliwie położone na osi portyku, a zarazem na zachód od bocznej ściany Świątyni Sztandarów niewielkie nimfeum, odkryte w 1975 r. przez ekspedycję UW (XVII 367-368). Funkcja tego pomieszczenia mogła zostać prawidłowo rozpoznana dzięki trzem elementom: niszy, mozaikowej posadzce oraz dużej ilości ceramiki naczyniowej skupionej na niewielkiej przestrzeni³.

Wśród pomieszczeń bezpośrednio sąsiadujących z placem budowy bazyliki znajdują się również dwa kompleksy z instalacjami wodnymi, być może należące do term. Jeden z tych kompleksów wznosił się na północ od bazyliki. Zawierał on pomieszczenie z półkolistym basenem w absydzie i przylegającą do niego izbę z piwnicą hypokaustyczną (tzw. H oraz I, XVII 65, 66, 45)⁴. Drugi podobny kompleks odkryty został na wschód od bazyliki. I tutaj znajduje się

¹ S. Parnicki-Pudełko, *Rejon Forum – Odcinek X*, w: S. Parnicki-Pudełko (red.), *Novae – Sektor Zachodni 1976, 1978*, Poznań 1981, ryc. 2 (plan odcinka X).

² Parnicki-Pudełko, o.c., s. 7-25.

³ K. Majewski (red.), *Novae – Sektor Zachodni 1975*, *Archeologia* 28, 1977 (1978), s. 177, ryc. 38 oraz obserwacje własne autorki, nie w pełni wykorzystane w publikacji.

⁴ Parnicki-Pudełko, o.c., s. 8-10.

piwnica hypokaustyczna z doprowadzonym do niej wodociągiem oraz przylegające do tej piwnicy *prae-furnium* (XVII 148, 168, 188)⁵.

Wreszcie bezpośrednio do głównej nawy bazyliki przylega od wschodu pomieszczenie, które przeszło kilka faz przebudowy. W dwóch kolejnych, zapewne najwcześniejszych, było ono wyłożone ozdobną mozaiką z białych i czarnych kostek (XVII 227)⁶. To pomieszczenie oddalone jest w linii prostej od miejsca znalezienia omawianej rzeźby o niecałe 20 metrów. Przez analogię do pomieszczenia sąsiadującego ze Świątynią Sztandarów można zaryzykować przypuszczenie, że i w tym przypadku mamy do czynienia z nimfeum. Dodajmy, że w jego bliskim sąsiedztwie znaleziono liczne fragmenty ceramiki naczyniowej, w tym *terra sigillata*⁷.

Wróćmy obecnie do enigmatycznego zabytku stanowiącego główny przedmiot naszych rozważań. Jak nadmieniałam na wstępie, przypomina on tron, zwłaszcza jeśli oglądamy go z boku. Z tronem nie może być jednak zidentyfikowany z powodu wąskich schodków między bocznymi ściankami. Takie schodki nie istnieją w żadnym starożytnym meblu i nie mogą też służyć jako stopnie. Występują one natomiast w instalacjach wodnych, a mianowicie w kaskadach. Najbliższą analogię znajdujemy na czterech bokach fontann oktagonalnych. W tym typie woda doprowadzana była pod ciśnieniem na wierzchołek stożkowej fontanny i stąd spływała czterema kaskadami (tzw. *fontes salientes*). Takie fontanny występują w Rzymie i Akwilei, znane są także przykłady z Galii i Hiszpanii⁸. W naszym jednak przypadku jest to urządzenie prostsze, a mianowicie schody wodne podstawione pod ujęcie wody. Niedbale opracowane zewnętrzne boki świadczą o umieszczeniu całego monumentu w absydzie, albo nawet w niszy. Wysoka baza służyła częściowo do osadzenia w podmurówce lub w gruncie, a częściowo do wyniesienia ozdobnego obramowania kaskady ponad lustro wody⁹. Należy bowiem przypuszczać, że nisza z kaskadą znajdowała się nad wyłożonym mozaiką basenem. Absyda lub nisza z kaskadą i basen tworzyły nimfeum. Dobrą analogię stanowi nimfeum w domu pompejańskim zw. *Casa della Fontana Grande*¹⁰. W tym przypadku

⁵ Ibidem, s. 14.

⁶ Ibidem, s. 21 oraz J. Olczak, A. Biernacki, J. Kotecki, T. Herbich, *Rejon Forum – Odcinek X*, w: Parnicki-Pudełko (red.), *Novae – Sektor Zachodni 1974*, 1, Poznań 1978, s. 105-106.

⁷ Olczak i in., o.c., s. 110.

⁸ A. Giuliano (red.), *Museo Nazionale Romano, Sculture*, I 3, Roma 1982, s. 66-68, 208-209; A. Balil, *Fuentes y fontanas romanas de la Peninsula Iberica*, w: *Segovia y la arqueologia romana*, Instituto de Arqueologia y Prehistoria, Universidad de Barcelona, Publicaciones Eventuales No 27, Barcelona 1977, s. 87-89, ryc. III; ibidem, ryc. I-II, wizerunek kaskady na paterze z Otañes (za udostępnienie mi tej publikacji dziękuję serdecznie p. doc. dr hab. M. Biernackiej-Lubańskiej).

⁹ Ustna uwaga dr Barbary Gąssowskiej, za którą wyrażam serdeczne podziękowanie.

¹⁰ E. La Rocca, M. i A. de Vos, F. Coarelli (red.), *Guida archeologica di Pompei*, s. 285 oraz rycina na s. 286.

schody wodne są przystawione do ściany w niszy wyłożonej mozaiką. Ujęcie wody znajduje się tam tuż nad powierzchnią górnego, szóstego stopnia. W kaskadzie w Novae otwór wodny był przewiercony nieco wyżej w stosunku do najwyższego stopnia. Jego nikłe ślady są dostrzegalne tuż pod obecną, powstałą wtórnie krawędzią (ryc. 1, 3b). Dekoracyjne łapy pozbawione jakiegokolwiek zwieńczenia nie stanowią odosobnionego przykładu. Podobnie dekorowano boczne oparcia foteli hellenistycznych i rzymskich¹¹. Stożki na tylnej ścianie kaskady należy być może interpretować jako rogi obfitości, lecz uszkodzenia powierzchni są zbyt duże, aby się na ten temat zdecydowanie wypowiedzieć. Nic też nie da się powiedzieć o horyzontalnym górnym elemencie, którego istnienie poświadcza fragment oryginalnej górnej powierzchni nad prawą łapą.

Nie tylko rekonstrukcja, lecz także datowanie zabytku jest wielce utrudnione. Na podstawie ogólnej chronologii zabudowy Novae w okresie przedchrześcijańskim przypuszczam, że ozdobnie wyposażone nimfeum z kaskadą mogło powstać w okresie Antoninów lub Sewerów. W czasie budowy bazyliki chrześcijańskiej, po licznych wojnach i najazdach, nimfeum było już niewątpliwie zrujnowane¹² i z tej ruiny, podobnie jak z innych, czerpano materiał budulcowy służący także po części do niwelowania terenu pod nowe budynki.

DECORATIVE WATER STAIRS FROM THE EXCAVATIONS OF THE ADAM MICKIEWICZ UNIVERSITY EXPEDITION AT NOVAE

Summary

During the 1982 campaign a sculpture (Figs 1-3) was discovered in a pit under the nave of a Christian basilica at Novae whose dimensions were $0.83 \times 0.43 \times 0.61$ m. The fragment preserved presents narrow stairs between two animal paws or bird ones. Similar stairs are found in the „fontaine a scaletta” (cf. note 8). These parallels made it possible to say that the fragment discussed belonged to a cascade placed in a niche. A similar cascade is found in Casa della Fontana Grande at Pompeii (cf. note 10). At Novae the cascade surely belonged to one of the nearby nymphaea (cf. notes 3, 6) probably from the period of Antonines or Severes. At the time when the basilica was being erected the nymphaeum had already been in ruin and its elements were used for the levelling of the area.

Translated by Andrzej Pietrzak

¹¹ G. M. A. Richter, *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London 1966, s. 28-33, 98-101.

¹² Por. uwagi autorki nt. przemieszczania zabytków w Novae oraz chronologii ich wtórnego użytkowania, w: *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*, I, Poznań 1984, s. 193.